

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1994

6

RUG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1995, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag:

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0510-X

PALEO-AKTUEEL

6

redactie

Mette Bierma

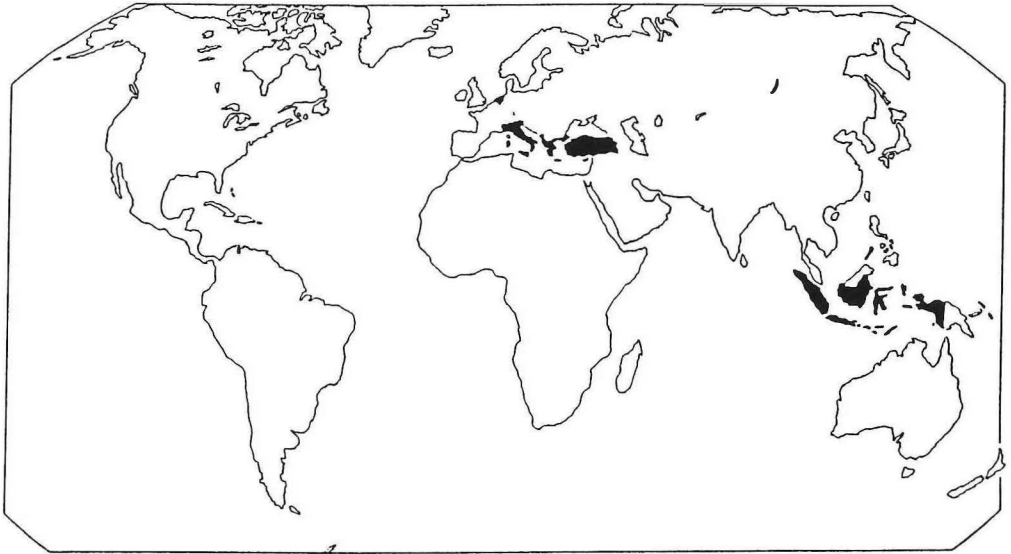
Jurjen M. Bos

Otto H. Harsema

Vakgroep Archeologie

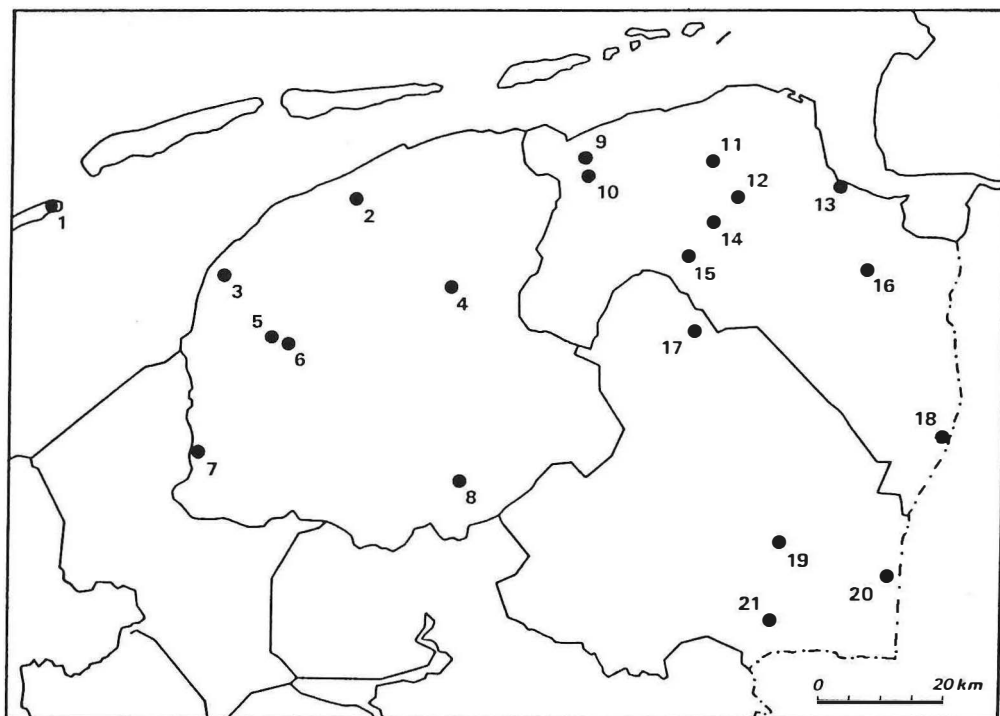
Groningen, 1995

In deze aflevering: Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland en Turkije

In deze aflevering uit Noord-Nederland

1. Oost-Vlieland; 2. Hallum; 3. Wijnaldum; 4. Suameer; 5. Wommels; 6. Oosterend; 7. Hindeloopen;
8. Oldeholtwolde; 9. Ulrum; 10. Houwerzijl; 11. Toornwerd; 12. Lellens; 13. Heveskes; 14. Thesinge;
15. Groningen; 16. Midwolda; 17. Yde; 18. Hasseberg; 19. Schoonoord; 20. Barger-Compascuum;
21. Dalen.

INHOUD

D. STAPERT	
De vuistbijl van Oldeholtwolde (Fr.)	9
L. JOHANSEN EN D. STAPERT	
‘Vuur-stenen’ in het laat-Paleolithicum	12
H. WOLDRING	
Palynologische aanwijzingen voor akkerbouw in het 10e millennium BP in Centraal-Anatolië?	16
B. BOEKSCHOTEN EN D. STAPERT	
Tijd slijt	20
D.L. BEKKER	
Leang Burung 2: 10.000 jaar continue bewoning?	23
A.L. BRINDLEY	
Datering van bouw en gebruik van de Papeloze Kerk (D49), op grond van het aardewerk	27
A. UFKES	
Een bijzondere scherf uit Kolhorn (N.-H.)	30
J. HIELKEMA	
Een onderzoek naar de vondstcontext van de bronzen bijlen die in Noord-Nederland zijn gevonden	34
O.H. HARSEMA	
Een bronsstijldhuis gebouwd bij Emmen (Dr.)	37
H.A. GROENENDIJK EN W.A. CASPARIE	
XXVII (Bou) Hasseberg (Gr.). Een daloversteek in een Westerwoldse ‘ril’	41
J.M. BOS, J. SCHEFFER, E. TAAYKE EN H.T. WATERBOLK	
De kolonisatie van de Friese klei: opgraving Wommels-Stapert (gem. Littenseradiel, Fr.)	45
O.H. HARSEMA	
Nieuwe ijzertijdontdekkingen onder het oude bouwland van Dalen (Dr.)	49
J.M. PASVEER	
Archeologisch onderzoek in Irian Jaya. Verslag van een eerste oriënterende reis	53
G.J. DE LANGEN	
Archeologische terreinwinst. Pleidooi voor archeologische erfgoedplanning in Friesland	56

G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T.M. PERGER, S. WENTINK EN M.H. WISPELWEY Tussen beleid en wetenschap. Tussentijds bericht over het project Bescherming Op Maat in Friesland	60
J.M. BOS Terpzoelen	64
P. ATTEMA Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome; de Sezze survey, Italië	67
ZOÏ MALAKASIOTI, VASSO RONDRI & REINDER REINDERS Groninger bijdrage aan Griekse monumentenzorg	71
J. SCHEFFER Archeologische veldverkenningen in het ruilverkavelingsgebied Wommels (Fr.)	75
J. SCHELVIS Mijten op de achtergrond. Belang, definitie en mogelijke herkomst van de achtergrondfauna in subfossiele mijtenfauna's	78
A.T. CLASON Het Jacobschaap, een oud Nederlandse ras?	82
R. BAKKER Stuifmeel van veldzuring en schapezuring: aanzet tot ecologische en archeologische interpretatie	85
A.D. DE VRIES EN S. BOTTEMA De paleohydrologie van het Reestdal (Dr.)	89
M.C. GALESTIN Egyptisch godinnenpaar op Groninger wierde?	91
J. BANDEL, A. BRENNAN, H. HALICE, K. VAN DER MEULEN, J. NICOLAY, M. ROOKE, E. VAN DER SCHAFT, J. VELDHUIS EN M. WIGGERS Speurtocht naar de vindplaats van 'het meisje van Yde' (Dr.)	94
S. BOTTEMA Het ontstaan van het veentje van het meisje van Yde (Dr.)	96
S. BOTTEMA Het oppervlaktemonster: de relatie tussen stuifmeelregen en vegetatie	99
T. LOOIJENGA Toch runen uit Wijnaldum (Fr.)?	102

A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch antropologisch onderzoek van de crematie van Wijnaldum (Fr.)	106
A.G.F.M. CUIJPERS, H.A. GROENENDIJK & P.B. KOOI	
Een grafveld uit de vroege middeleeuwen bij Lellens (Gr.)	109
E. KNOL	
Een nieuw ontdekt vroegmiddeleeuws grafveld: Ulrum-de Capel (Gr.)	112
J.W. BOERSMA	
Een 'inkijkoperatie' in de wierde Heveskes (Gr.)	115
A. JAGER	
Twaalfde-eeuwse bewoningssporen te Suameer (Fr.)	119
A. ZWART	
Thesinge (Gr.) via de boor: veen, klei, woudgrond en het klooster Germania	123
P.B. KOOI	
Op ieder potje past een deksel	127
J. MOLEMA	
Een steenhuis te Midwolda (Oldambt, Gr.)	129
B. HUIZENGA EN A. JAGER	
Onderzoek naar de diaconie van Oost-Vlieland	133
J.M. BOS, J.M. PASVEER EN T.B. VOLKERS	
Uit de illegale snijkamer? Vondelingen uit Hindeloopen (Fr.)	135
A.F.L. VAN HOLK	
Thuishaven Groningen	138

EEN 'INKIJKOPERATIE' IN DE WIERDE HEVESKES (GR.)

J.W. Boersma

Inleiding

Op 26 november 1980 tekende Hare Majesteit de koningin het Besluit, waarbij de beschikking tot plaatsing van de wierde Heveskes op de vastgestelde lijst van beschermde archeologische monumenten vernietigd werd.¹ Het gevolg hiervan was, dat de wierde haar status van beschermd monument verloor die zij eerder vanwege een aantal specifieke waarden had gekregen. Zij viel zo te zeggen terug tot de staat van archeologisch monument *sec conform* artikel 1 onderdeel b, sub 2 van de Monumentenwet. Statusverlies bij monumenten leidt vaak tot verval, met als mogelijk gevolg dat hun verdere voortbestaan voor een deel of soms in het geheel in gevaar komt.

Uit het oogpunt van archeologische monumentenzorg was ongerustheid op zijn plaats. Appellant in de zaak waarop het bovengenoemde Koninklijk Besluit betrekking heeft, was namelijk het Dagelijks Bestuur van het Havenschap Delfzijl, omdat de wierde Heveskes binnen het beheersgebied van dit 'schap' lag en de bestemming had van industrieterrein. Meer in het bijzonder was dit wierde-monument gesitueerd in een gebied waarop Akzo Zout Chemie Nederland B.V., thans Akzo Nobel Chemicals bv geheten, een recht van optie bezat en waarvan een gedeelte al in erfpacht was uitgegeven ten behoeve van twee methanolfabrieken. Voorts werd de vestiging van een derde methanolfabriek verwacht. Mede in verband hiermee was een insteekhaven geprojecteerd op een terrein dat geheel of gedeeltelijk de wierde Heveskes omvatte. Juist het plan tot de aanleg van een haven ten behoeve van de daar vlakbij gevestigde en nog te vestigen industrieën, maakte dat het beroep dat het Havenschap tegen plaatsing van de wierde op de vastgestelde lijst van beschermde archeologische monumenten aantekende, ontvankelijk werd verklaard.

De haven is er nooit gekomen en de derde methanolfabriek evenmin, waarschijnlijk omdat

de markt voor methanol inzakte, zodat productieuitbreiding niet langer wenselijk was. Het gedegradeerde monument werd daarentegen niet weer opgewaardeerd of met rust gelaten, maar daar waar mogelijk geschikt gemaakt om, vrij van obstakels, eventueel snel andere doeleinden te kunnen dienen: de bebouwing werd vrijwel volledig gesloopt, op de noordflank werd een kleidepot ingericht en de oostrand werd in 1993 in een nieuw industrieterrein opgenomen. Deze laatste activiteit leidde in juni van dat jaar tot een tweedaags archeologisch noodonderzoek waarbij de standplaats van een historisch onbekend steenhuis werd ontdekt (Kooi e.a., 1994).

Onderzoek 1994

De heer J. Tillema uit Zeerijp, correspondent van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, die ook behulpzaam was bij het onderzoek van het steenhuis, meldde daarna al spoedig de vondst van onder meer enkele 9e/10e-eeuwse (schijf)fibulae, die hij met een metaaldetector op de noordflank van de wierde had gevonden. Hij waarschuwde de provinciaal-archeoloog voor Groningen, H.A. Groenendijk, bovendien toen vanwege het Havenschap het gronddepot aldaar werd opgeruimd en men er vervolgens toe overging onder meer het daaronder gelegen wierde-oppervlak af te graven en vervolgens te bezanden. De bedoeling was namelijk hier de overvloedige zandsuppletie van het nieuwe industrieterrein te bergen waarop tot op de oostrand van Heveskes het bedrijf FMC Industrial Chemicals (Netherlands) bv verrees. Van de nood werd zelfs een deugd gemaakt door het plan op de afgegraven en vervolgens met zand weer opgehoogde noordelijke wierdeflank, ten behoeve van dit bedrijf een tijdelijke parkeerplaats te bouwen. Al eerder was de westelijke toegangsweg naar het bedrijf over de noordelijke wierdevoet aangelegd. Bemiddeling van de provinciaal-archeoloog die het Haven-

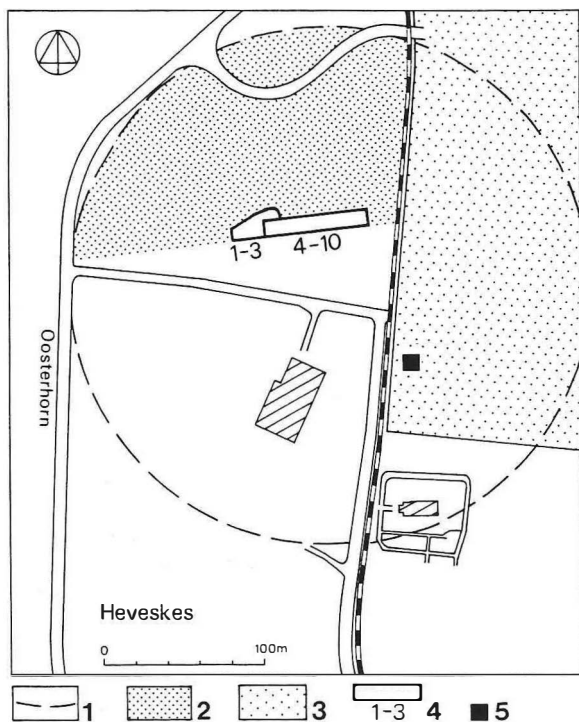

Fig. 1. Kadastrale situatie. Legenda:
1. Omtrek wierde; 2. Genivelleerd
wierdedeel; 3. Industrierterrein FMC;
4. Onderzoekssleuf met aantal vlak-
ken; 5. Standplaats steenhuis (tek. J.H.
Zwier).

schap op de onwettigheid van de egalisaties wees, leidde uiteindelijk tot een in tijd en geld beperkte bereidheid tot medewerking aan een ter plaatse in te stellen archeologisch noodonderzoek. De opgraving geschiedde vanwege de vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen en vond plaats van 3-18 oktober 1994.²

Het te onderzoeken terrein besloeg het noordelijke segment van de wierde voorzover gelegen ten westen van de spoorbaan. De weg rond de wierdevoet vormde globaal de grens aan noord- en westzijde, de zuidgrens lag 32 en 49 m ten noorden van het restant van de voormalige weg Weiwerd-Termonunten die west-oost over de wierde voerde. De grens liep dus schuin ten opzichte van deze weg. Het oppervlak bedroeg ongeveer 13 are (fig. 1). De omvang van het terrein, de korte tijd die ter beschikking stond, het jaargetijde en de wateroverlast noopten tot beperking. In plaats van het machinaal afschaven van het totale vlak dat na de illegale afgraving vrijlag, werd na het vlaksgewijs verlagen van een klein gedeelte dat nog niet volledig was geëgaliseerd, besloten tot het onderzoeken van

een strook van 53×9 m, en tot een werkwijze waarbij die strook als een sleuf laagsgewijs tot op kwelderniveau verdiept werd. Deze aanpak die een 'inkijkoperatie' in de wierde als geheel impliceerde, bood de mogelijkheid in kort tijdsbestek inzicht te krijgen in haar totale structuur, ontwikkelingsgang en bewoning. Vooral het hoge wandprofiel dat bij deze strategie op de grens met het niet aangetaste wierdedeel aan de zuidzijde zou ontstaan, kon op deze punten informatief zijn. Eerstbedoelde methode een *surface*-inspectie, zou daarentegen een meer oppervlakkig en verbrokken beeld hebben opgeleverd. Bovendien bood de 'inkijkoperatie' de beste kans op het stellen van prognoses over de hoedanigheid en kwaliteit van de rest van het monument. Een praktisch bezwaar was dat zo dieper zou worden gegraven dan economisch noodzakelijk, waar dan echter weer tegenover stond dat het overgrote deel van het terrein niet nog verder werd aangetast. Dit was behalve economisch tevens archeologisch van belang in verband met eventueel onderzoek in de toekomst; het terrein zou immers met een zandpakket worden afgedekt.

Het onderzoek van bedoelde strook gronds, die deel uitmaakte van het reeds genivelleerde niveau, geschiedde in zeven vlakken. Het hoogste opgravingsvlak (nr. 4) lag ca. 0,80-0,60 m +NAP, het laagste (nr. 10) op 0,50-0,90 m -NAP. De rand van de niet afgegraven wierde aan de zuidkant van de sleuf lag op ca. 2,10 m +NAP, zodat het wandprofiel uiteindelijk zo'n 2,50-3 m hoog was. De bovengrond ter plekke was dus ter dikte van ongeveer 1,50 m ongecontroleerd verwijderd. De laag die nu aan de oppervlakte lag en van de 12e/13e eeuw dateerde, was door verschillende jongere ingravingen verstoord. De noordwand van de sleuf bood om verschillende redenen geen mogelijkheid tot het verkrijgen van een complete, verticale doorsnee, zodat hiervan slechts plaatselijk en voor speciale doeleinden een klein stuk leesbaar is gemaakt en vastgelegd.

De onderzoeksresultaten wezen uit dat de oudste bewoning plaatsvond op een kwelder die op twee plaatsen licht was opgehoogd met zoden van sterk weinig gehalte: terpvorming dus. De kwelder lag op 0,10-0,50 m -NAP, maar zal oorspronkelijk hoger hebben gelegen. Het huidige niveau zal zijn bereikt door zakking van veen in de ondergrond. Op het westelijke eind van de sleuf werd telkens één uiteinde van twee

zodenwalhuizen-zonder-stijlen aangetroffen die tot verschillende woonfasen behoorden. Het jongste huis had een breedte van 4 m en wanden ter dikte van 60 cm. Meer naar het midden bevond zich de plattegrond van een tweeschepig huis. Dit grondvlak resteerde in stijlen en werd niet door wanden uit zoden geflankeerd. De breedte bedroeg 5,40 m. De lengte kon niet worden vastgesteld, omdat de uiteinden zich ter weerszijden buiten de sleuf voortzetten: aan de zuidzijde onder de niet aangetaste wierde en aan de noordkant onder het genivelleerde wierdeel. De oriëntering was namelijk noord-zuid. Het gebouw zal de functie van schuur hebben gehad. Ernaast lag een diepe mestkuil. Een soortgelijke kuil lag op het westelijke eind van de sleuf. Ten slotte werden verspreid over de sleuf verschillende waterputten aangesneden waarvan enkele tot diep in de ondergrond reikten.

Op grond van het aardewerk dat te voorschijn kwam, zullen de oudste bewoningsresten van de 8e/9e eeuw dateren. Enkele scherven die van het doorgetrapte kwelderoppervlak werden opgehaald, zijn daarentegen ouder. Zij laten er geen twijfel over bestaan dat de wierde reeds rond het begin van de jaartelling werd bewoond. Die oudere woonkern moet ten zuiden van de opgravingsleuf liggen. De waterputten zullen vooral

Fig. 2. Noordwand van de sleuf. Rechts de flank van het oostelijke uitbouwterpje, links de zone tussen het oostelijke en westelijke terpje opgevuld met een ophogingspakket van jongere datum.

van post-middeleeuwse oorsprong zijn. De mobilia uit deze jongere perioden concentreerden zich in enkele grote ingravingen die samenhangen met bebouwing en bewoning uit de jongste tijd.

Het onderzoek leverde ook informatie op over de structuur van de wierde en haar ontwikkelingsgang. In de 8e/9e eeuw bezat de noordkant nog geen afgeronde vorm. Zij zal toen het uiterlijk hebben gehad van twee lage, langgerekte ruggen die uit de wierdekern naar voren staken. Deze uitbouwen groeiden in een jonger stadium aaneen. Wanneer deze voorlopige conclusies juist zijn, zijn de zodenwalhuizen op het westelijke terpje ouder dan het huis uit palen dat, naar het zich laat aanzien, ligt op de opvulling van de zone tussen beide uitbouwterpjes. De interpretatie stoelt vooral op waarnemingen aan vlakken en profielen die echter op de kritieke plaats door een diepe ingraving gestoord waren. Nader onderzoek zal de juistheid van het hier geschetste, vermoedelijke verloop moeten uitwijzen.

Ondanks de voorafgaande afgraving en andere jongere verstoringen, zijn de resultaten belangwekkend te noemen. Bovendien is vastgesteld dat de conservering van het onderste wierdepakket goed is. Beide constateringën pleiten er voor de wierde opnieuw als beschermd monument aan te wijzen en daarvan het reeds genivelleerde deel niet uit te sluiten. Het onderzoek toonde immers aan dat zich daarin, ook na egalisatie, nog archeologische waarden bevinden.

Summary

In October 1994 a rescue excavation was carried out on the wierde (dwelling mound) of the former village of Heveskes. The northern edge had been levelled up to 1,50 m without any archaeological supervision.

The excavation had to be limited to a trench of 53×9 m which was taken down in seven stages. The interim conclusion is that the habitation of the northern edge started in the 8th/9th century on two raised, probably individual house-sites which extended from the nucleur-wierde. At the western site the ends of two sod-walled houses without posts of different ages were found. Between the two house-sites, the middle part of a shed with ridge-supporting posts and without sod walls was located, which

dated from the time when the raised extensions fused. The oldest pottery sherds, found at the original surface of the salt marsh, surviving from the beginning of our era.

The author suggests a definite and better statutory protection of the wierde, including the already levelled grounds, because of the important archaeological evidence contained in both.

Noten

1. K.B. d.d. 26 november 1980 nr. 15.
2. Aan het onderzoek namen deel J.W. Boersma, K. Klaassens, A. Ufkes en J.H. Zwier namens de vakgroep Archeologie. Het Werkvoorzieningsschap Fivelingo te Appingedam leverde vier werknemers voor graaf- en schaafwerk, het bedrijf Eemsmond B.V. een kraan waarvan de kosten door het Havenschap Delfzijl gedragen werden. Machinist was de heer K. Poort. Contactpersoon van het Havenschap was de heer ing. G.P. Nijburg, hoofd civieltechnische afdeling. De heren J. Tillema (Zeerijp) en H. Bolt (Appingedam), beiden correspondent van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, verleenden assistentie met de metaaldetector.

Literatuur

- Kooi, P.B., K. Klaassens & J.H. Zwier, 1994. Een onbekend steenhuis te Heveskes (Gr.). *Paleo-aktueel* 5, pp. 115-119.